

**Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка:
150 років розвитку**

Монографія

Глухів - 2024

УДК 378.4(477.52-21)ГНПУ
Г 55

*Рекомендовано до друку та розповсюдження вченою радою
Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка
(протокол № 3 від 23 жовтня 2024 року)*

Рецензенти:

Віктор КОЦУР - академік НАПН України; доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі, заступник голови Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник освіти України;

Сергій Дегтярьов – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Сумського державного університету, в.о. голови Сумської обласної організації національної спілки краєзнавців України.

Наукова редакція:

Олександр Курок – доктор історичних наук, професор, в.о. ректора Глухівського НПУ ім. О. Довженка;

Наталія Ткаченко – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Глухівського НПУ ім. О. Довженка;

Андрій Гриценко – доктор педагогічних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського НПУ ім. О. Довженка.

Г 55 **Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка: 150 років розвитку:** монографія / за ред. Олександра Курка, Наталії Ткаченко, Андрія Гриценка. Глухів. 2024. 626 с.

ISBN 978-966-376-130-5

У монографії узагальнено та висвітлено основні віхи діяльності Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка від часів його заснування до сьогодення.

Видання присвячено 150-й річниці з дня заснування закладу і адресовано науково-педагогічним працівникам, здобувачам освіти, історикам та широкому колу читачів.

УДК 378.4(477.52-21)ГНПУ

ISBN 978-966-376-130-5

© Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2024
© ФОП Цьома С.П., 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА..... 7

**РОЗДІЛ 1. ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА: У ПОШУКАХ
ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГА..... 9**

*Крижанівський В. М. З історії становлення та розвитку
учительського інституту в Глухові (1874–1954 рр.) 9*

*Гриценко А. П. Діяльність Глухівського педагогічного інституту в
1954–2000 рр. 36*

*Зінченко В. П. Функціонування Глухівського державного
педагогічного університету у 2001–2009 рр..... 62*

*Біліченко П. Г. Нова доба в становленні Глухівського
національного педагогічного університету імені Олександра
Довженка (2009 р.– сьогодні).....78*

*Хроленко М. В. Традиції та інновації в підготовці майбутніх
педагогів.....95*

*Ткаченко Н. М. До нових наукових вершин та міжнародного
співробітництва108*

**РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЧНА ТА ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА В
КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ГЛУХІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА
ДОВЖЕНКА 127**

*Курок В. П., Хоруженко Т. А. Глухівський учительський інститут
як фундатор технологічної освіти в закладах вищої освіти.....127*

*Курок В. П., Гриценко А. П., Ткаченко Н. М. Історія факультету
технологічної і професійної освіти..... 147*

Самусь Т. В. Підготовка педагогів професійного навчання в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка: від історії до сучасності..... 191

Курок В. П., Бурчак С. О. Розвиток творчості майбутнього вчителя як чинник його успішної професійної діяльності в умовах сьогодення..... 207

РОЗДІЛ 3. ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОМУ ІНСТИТУТІ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ГЛУХІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ОСВІТНІХ ЗМІН.....221

Курок О. І. 150-річна традиція підготовки вчителів початкових класів у Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка..... 221

Зенченко Т. Ф., Собко В. О., Вишник О. О., Литвинов А. С., Мозуль І. В., Непомняща Г. І., Решетняк В. Ф. Практико-орієнтована методична підготовка вчителів початкових класів: традиції, досвід, інновації..... 241

Бірюк Л. Я., Поліщук В. М., Тюльпа Т. М., Біліченко П. Г. Психолого-педагогічна підготовка фахівців: історичний та сучасний контекст..... 277

РОЗДІЛ 4. ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНА ОСВІТА В ГЛУХІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА: ВІД ТРАДИЦІЙ ДО ІННОВАЦІЙ312

Мегем О. М. Факультет природничої і фізико-математичної освіти: становлення і розвиток (1874-2001 рр.)..... 312

Луценко О. І., Хлонь Н. В., Сухойваненко Л. М. Міщенко С. М. Біографії-персоналії факультету природничої і фізико-математичної освіти..... 330

Грудинін Б. О. Підготовка вчителів фізики та природознавства до проведення дослідницької діяльності в школі (початок ХХ століття).....368

Коренева І. М. Інноваційні процеси природничо-математичної освіти: сьогодення та перспективи..... 378

РОЗДІЛ 5. ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ ФІЛОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЇ ГЛУХІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА406

Гриценко А. П. Історичний аспект виникнення та становлення Навчально-наукового інституту філології та історії.....406

Гоголь Н. В., Гричаник Н. І., Клейменова Т.В., Лучкіна–Загородня Л. В., Медвідь Н. С. Становлення та розвиток фахової підготовки вчителів мовно-літературної освітньої галузі в Навчально-науковому інституті філології та історії..... 432

Гриценко А. П., Прокопчук В.С. Трансформація історичної та суспільствознавчої освіти в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка.....469

Заремська І. М. Кафедра іноземних мов та методики викладання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: від історії до сучасності..... 520

РОЗДІЛ 6. ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ НА ФАКУЛЬТЕТІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ГЛУХІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКЦІЇ.....546

Загородня Л. П., Куліш І. Д., Дмитренко А. П., Тітаренко С. А., Марєєва Т. В., Данильченко І. Г., Аторіна В. М., Гордій Н. М., Корякіна І. В., Лісневська Н. В., Лисиця В. В., Барсуковська Г. П. Підготовка фахівців спеціальності «Дошкільна освіта»: минуле і сьогодення..... 546

Хлус Н. О., Гриценко А. П., Курілова В. І., Бутенко Г. О., Синіговець В. І., Цись Д. І., Кузюра Г. М., Петрикей О. О., Редько С. Ю. З історії становлення та розвитку предметної спеціальності «Середня освіта (Фізична культура)» в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка..... 587

РОЗДІЛ 5

ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНО- НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ ФІЛОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЇ ГЛУХІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Історичний аспект виникнення та становлення Навчально-наукового інституту філології та історії

Гриценко А. П.,

доктор педагогічних наук, доцент,
директор Навчально-наукового інституту філології та історії
Глухівського НПУ ім. О. Довженка

Розвій філологічної та історичної освіти в Глухівському учительському інституті в 1874-1917 рр. З часу заснування влітку 1874 року Глухівського учительського інституту здобувачі освіти (лише хлопці) у відкритому 25 жовтня 1874 року закладі вивчали серед інших також і філологічні та історичні навчальні дисципліни. Відповідно до Положення про міські училища та вчительські інститути, затвердженого Указом від 31 травня 1872 р. імператором Олександром II, Глухівський учительський інститут був закритим закладом із трирічним терміном навчання, який готував учителів (лише – хлопців) для міських училищ, як тоді офіційно йменувалися традиційні для сьогодення початкові школи Чернігівської та Полтавської губерній [1, с. 159–160; 42; 53, с. 20–22; 55, с. 14–15].

Діяльність нового закладу регламентувалася ще й Інструкцією про порядок управління учительськими інститутами (1876 р.). Згідно із затвердженими Міністерством народної освіти в 1877 році державними навчальними планами, а також програмами й інструкціями про порядок управління учительськими інститутами в інституті, крім російської мови та історії, також вивчалися такі предмети, як: Закон Божий, педагогіка, математика, географія, природнича історія та фізика.

Після трирічного навчання шлях молодого фахівця лежав лише до навчання школярів. Були поодинокі факти продовження освіти для заглиблення в наукову діяльність. Цікаво, що спочатку університетська освіта чоловіків після завершення вчительських інститутів навіть заборонялася. Зауважимо, що кількість вихованців інституту в Глухові сягала близько 75 осіб. Більшість навчалася за державні кошти. Міністерство народної освіти щороку асигнувало для навчання одного студента по 150 рублів. Платна основа для здобувачів (так званих «своєкоштных») складала 60 рублів, із яких 10 рублів суто покривали освітній процес, а 50 рублів – йшли тільки на проживання в гуртожитку. Отримувати освіту в учительському інституті могли лише православні парубки, переважно у віці з 16 до 26 років. Так звані бюджетники обов'язково повинні були відпрацювати за здобутим фахом шість років або виплатити в державний бюджет від 450 рублів. Перший семестр розпочинався з вересня і тривав до червня наступного року. Часу на вакації було не дуже багато (декілька тижнів взимку та два місяці влітку) [18, с. 158–159].

З 1876 р. викладачі мали суворо дотримуватись Інструкцій щодо обсягу та методів викладання навчальних предметів в інституті. Освітні програми рекомендувалися безпосередньо Міністерством народної освіти. Дисципліни для вивчення були здебільшого обов'язковими (Закон Божий, педагогіка, російська мова, чистописання, історія, географія, математика, фізика, природнича історія, креслення). До 1897 р. існували факультативи з ручної праці, співів, гімнастики. Контрольні зрізи знань проводились у формі письмових самостійних робіт, обов'язкових опитувань та особливо виробничої педагогічної практики [18, с. 158–159; 55, с. 12–15].

Окремих структурних підрозділів у Глухівському учительському інституті не існувало. Випускниками першого педагогічного закладу освіти, що функціонував у 1874 – 1917 рр., були вчителі-універсали, які могли викладати мову та словесність, загальну і російську історію, а також географію, математику, фізику, природознавство, мінералогію, анатомію, креслення і малювання. Пізніше було введено ще такі предмети: креслення, співи, малювання, гімнастика і ручна праця [3, с. 40–41; 18, с. 158–159; 22, с. 250–251; 53, с. 20–22; 56, с. 11–12; 64, с. 77–78].

Серед когорти викладачів-професіоналів, які працювали в цей час в інституті, можна виокремити викладача російської мови та літератури, а також історії Михайла Адріановича Тростнікова. До плідної діяльності в стінах Глухівського учительського інституту він працював викладачем початкових класів Кам'янець-Подільської гімназії, а в Глухівському учительському інституті з 1895 по 1902 рр. засвідчив себе здібним філологом-методистом та протягом 1902–1903 рр. – істориком. Його розвідки систематично публікували журнали «Филологические записки», «Русская школа», «Педагогический сборник». 1901 року за роботу «Навчання грамоті, письма і граматики» він отримав першу премію Всеросійського конкурсу ім. К. Д. Ушинського. Напередодні Першої світової війни праці вченого з методики навчання граматики російської мови неодноразово перевидавалися [1, с. 11–12]. Ще в учительському інституті працював філолог, автор численних праць із українського народознавства, літератури та фольклору Павло Гнатович Житецький (1836–1911), історик Іван Семенович Андрієвський (1856–1909; директор Глухівського учительського інституту в 1894–1905 рр.) та інші прогресивні педагоги і методисти [1, с. 159–160; 20, с. 48–49; 31, с. 27–28; 37, с. 76–77; 43; 44, с. 311–312; 52, с. 234–235].

У майбутньому видатними літераторами стало багато випускників Глухівського учительського інституту. Серед них варто виокремити відомого майстра та художника слова, письменника і педагога С. М. Сергєєва-Ценського, ім'я якого носив Глухівський державний педагогічний інститут у 1977–2000 рр. За три роки навчання в інституті (1882–1885 рр.) Сергій Миколайович одержав різнобічні знання та фактично став патріотом України завдяки знанню української мови та фольклору, творчості Тараса Шевченка. За його спогадами, місто та Глухівський учительський Інститут допомогли набути той соціальний досвід, який в подальшому надихав на літературну творчість і педагогічну роботу. Під час революції 1905 р. у Глухівському учительському інституті навчався в майбутньому письменник та педагог Степан Васильович Васильченко (Панасенко) [37, с. 76–77; 42; 44, с. 312; 55, с. 19; 64, с. 77–78].

З 2008 року Глухівський національний педагогічний університет носить ім'я чи не найбільш відомого випускника

О. П. Довженка, який навчався у 1911-1914 рр. У перші роки після закінчення вишу він працював у Житомирі, а потім учителем початкової школи підвищеного типу в Києві, далі вчителював у дивізійній школі, працював секретарем Київського губернського відділу народної освіти. Чи не найбільший вплив на формування Довженка-літератора здійснив викладач російської літератури та виразного читання Вікторин Васильович Голубєв (1895 – ?; працював в інституті з 1910 по 1924 рр.), який одним із перших порушив проблему досконалості педагогічного мовлення як складника педагогічної майстерності майбутніх учителів. Вони разом виступали на вечорах, читали вірші. Часто Довженко виступав зі своїми власними віршами [20, с. 48–49; 31, с. 27–29].

Із Глухівським учительським інститутом пов'язав свою життєву дорогу білоруський поет, перекладач і публіцист Янка Журба (1881–1964), який закінчив інститут у 1909 р. У 1901 р. диплом про закінчення учительського інституту одержав Павло Андрійович Расторгуєв (1881–1959), у майбутньому доктор філологічних наук, професор та мовознавець-діалектолог. 1898 року був одержаний диплом Іваном Спиридоновичем Абрамовим (1874–1960) – відомим ученим-археологом, етнографом, фольклористом, педагогом і краєзнавцем [31, с. 28–29].

Відповідно до навчального плану Глухівського учительського інституту 1910 р. серед інших навчальних дисциплін в освітньому процесі вивчалися: історія (3 години на тиждень (урок тривав 1 годину) – на першому році та по 2 години – на другому), а також російська мова (по 5 годин на тиждень – на першому та другому році, 3 години – на третьому). Заклад освіти готував учителя-практика з багатьох навчальних предметів, що вивчалися в народних училищах. Багато уваги приділялося релігійному вихованню студентів інституту [28, с. 121, 123–124; 44, с. 311–312; 53, с. 20–22].

Діяльність літературно-історичного відділу Глухівського педагогічного інституту в 1917–1924 рр. та подальші реорганізації. У серпні 1917 р. в реорганізованому Глухівському педагогічному інституті було створено літературно-історичний відділ. Згідно Статуту Глухівського педагогічного інституту 1920 р. він вже йменувався, як словесно-історичне відділення. Студенти вивчали багато філологічних та історичних навчальних дисциплін, як наприклад, історія всезагальної літератури, історія

української літератури, історія України, загальне мовознавство та українська мова, а також педагогічний малюнок та методику і методологію історії (з пробним уроком). До того ж розвивали професійну компетентність випускників інституту – «шкільних працівників для 2-го ступеня Єдиної Трудової Школи» й низку навчальних дисциплін двох циклів – літературно-художнього (історія поетики, історія та психологія художньої творчості, семінарії всезагальної літератури) та соціально-історичного (соціологія, політична економія у контексті економічних теорій, а також історія XIX та XX ст.) [61, с. 264-265]. Цей структурний підрозділ і надалі функціонував, коли з вересня 1921 р. було створено Глухівський інститут народної освіти (далі – ІНО) за директорства професора Костянтина Павловича Ягодовського (1877–1943). До навчальної програми ІНО було введено викладання конституції та історії класової боротьби, політекономії, географії України, а найголовніше – української мови і літератури [20, с. 48–49; 36, с. 50–51; 37, с. 76–77; 51, с. 38–40].

У ці часи багато для українізації освітнього процесу в інституті здійснив **Аркадій Вікторович Кириченко** (1870–1953) – уродженець Сосницького повіту Чернігівської губернії та випускник Глухівського учительського інституту 1893 року. За часів гетьманату Павла Скоропадського 1918 р. він прослухав курси українознавства. А вже 15 жовтня цього ж року був призначений викладачем української мови в зразковому училищі при Глухівському учительському інституті, а в 1919 р. очолив це училище. Хоча вже 20 серпня 1920 р. був призначений на посаду викладача української мови на підготовчих курсах при Глухівському інституті, а від 1 жовтня 1921 р. працював викладачем української мови в Глухівському інституті народної освіти. Загалом у Глухівському інституті народної освіти перебував на таких посадах: секретар Бюро, секретар та асистент мовно-літературної кафедри. 1924 року А. В. Кириченко ще й секретар Комісії з ліквідації Глухівського інституту народної освіти. Працював у реорганізованих наступниках інституту з 1924 до 1933 чи навіть 1934 р. Викладав українську мову та методику мови. За неперевіреною інформацією, він помер 19 червня 1953 р. у Глухові Сумської області [33, с. 49–50; 42, с. 9–12; 45].

1 липня 1924 року напередодні відзначення 100-літнього ювілею з часу заснування вишу Глухівський інститут народної освіти було закрито, а в 1924/1925 навчальному році на наявній базі колишнього ІНО працювали однорічні педкурси з підготовчим відділенням. У 1925 р. педкурси було реорганізовано в педтехнікум, який готував учителів для початкової школи. На базі Глухівського педагогічного технікуму в 1930 р. було відкрито додатково інститут соціального виховання з трирічним терміном навчання. У цей час його очолював Платон Спиридонович Горілий (1896–1943). Комплекс, до якого входили інститут соціального виховання (далі – ІСВ), робітфак, педтехнікум і педагогічні курси, отримав назву Глухівського педагогічного комбінату. Новий заклад вищої освіти готував майбутніх учителів 5 – 7-х класів на мовно-літературному, історико-економічному, а також фізико-математичному та агробіологічному відділеннях [1, с. 17; 39, с. 95–96; 51, с. 38–40; 56, с. 12–13].

У вересні 1933 р. Глухівський ІСВ був реорганізований у педагогічний інститут з трирічним терміном навчання, де здобували освіту майбутні вчителі середніх шкіл. Серед п'яти факультетів закладу освіти були створені також мовно-літературний та історичний [1, с. 150; 54, с. 16–17; 64, с. 78–79].

У зв'язку з переходом до загального семирічного навчання та розширенням шкільної мережі на базі середньої освіти в 1934 р. в Україні почали відкривати дворічні учительські інститути, у яких здійснювалася підготовка вчителів 5-7-х класів загальноосвітньої школи. У 1935 р. історичний факультет було закрито. Зокрема, заступник директора інституту з науково-навчальної роботи Юхим Омелянович Ковмір (1908–?) був переведений на посаду декана історичного факультету Ворошиловградського педагогічного інституту [8, арк. 11–12, 23; 45; 47, с. 119]. За іншими даними, історичний факультет функціонував до 1937 р. [1, с. 161; 42; 54, с. 13, 15].

У 1937 р. Глухівський педагогічний інститут був реорганізований на дворічний учительський, у якому залишилося функціонувати лише два відділи: фізико-математичний та природничо-географічний [37, с. 76–77].

З окупацією під час німецько-радянської війни Глухівщини в серпні 1941 р. робота педінституту перервалася на два роки, аж

до звільнення на початку осені 1943-го р. У ті часи була значно пошкоджена матеріальна база, знищений майже повністю другий (центральний) корпус [20, с. 48–49; 54, с. 17–18].

Функціонування мовно-літературного й філологічного факультетів у 1946–1959 рр. та розвиток філологічної освіти в подальшому. Із розгортанням післявоєнних відбудовчих процесів у 1946 р. до наявних у Глухівському учительському інституті фізико-математичного та природничо-географічного факультетів було **відкрито мовно-літературний факультет** (з українським та російським відділеннями). У 1952/1953 навчальному році після закриття Конотопського учительського інституту на цьому факультеті працював відомий мовознавець і методист, автор підручників та посібників з мови, кандидат філологічних наук Юрій Петрович Ступак (1911–1979), а також мовознавець, автор підручників і посібників, кандидат філологічних наук, доцент Іван Григорович Чередниченко (1898–1968), – пізніше доктор філологічних наук, професор. За недовгий час роботи в Глухові викладач української літератури Ю. П. Ступак 20 лютого 1953 р. у Харківському державному університеті захистив дисертацію на тему «Слов'янська тема в українській літературі у першій половині ХІХ століття». Однак уже 29 жовтня 1953 р. він був переведений на роботу до Сумського державного педагогічного інституту. Паралельно по висхідній професійного розвитку та кар'єри рухався його колега – філолог І. Г. Чередниченко. Згідно з наказом Міністерства народної освіти Української РСР від 25 серпня 1952 р. він був зарахований на посаду старшого викладача російської мови в Глухові, а вже з 1 вересня 1952 р. – переведений на посаду доцента. Ще через рік, 1 вересня 1953 р., Іван Григорович був призначений завідувачем кафедри мови. 1 січня 1954 р. – нове призначення: заступником директора з навчальної і наукової роботи, суміщаючи цю посаду з обов'язками завідувача кафедри. Викладав курси «Вступ до мовознавства», «Методику російської мови», «Сучасний курс української мови». Звільнений 29 серпня 1955 р. з обох посад у зв'язку з переходом до іншої системи [1, с. 150; 14].

У 1949/1950 та 1951/1952 навчальних роках за директорства Григорія Львовича Сапітона (1901–1954) завідувачем мовно-літературного факультету (іноді в документах іменується структурний підрозділ як відділ мови та літератури) у

Глухові працював старший викладач української мови **Анатолій Олександрович Ковтуненко** (1920-1992). У перерві між деканством активно займався наукою: 1951 року склав кандидатський мінімум з української літератури в Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, діалектичного та історичного матеріалізму та англійської мови в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. Активно працював над кандидатською дисертацією про творчість П. Панча. З січня по липень 1954 року обіймав посаду в. о. завідувача кафедри літератури [9, с. 22, 30; 15, с. 12–14; 18, с. 47, 120; 27, с. 172;].

1 лютого 1952 р. завідувачем мовно-літературного факультету було призначено тимчасово кандидата педагогічних наук Якова Кириловича Салтана (1905–?). Він народився 8 жовтня 1905 р. у с. Слобідка Сосницького повіту Чернігівської губернії (нині – село Менської міської громади Корюківського району Чернігівської області). Після військової служби протягом 1927–1929 рр. на посаді молодшого командира Робітничо-Селянської Червоної армії 10-го кавалерійського полку (нині – м. Ізяслав Хмельницької обл.) вирішив навчатися. У 1929 р. вступив на робітфак при Сталінському педагогічному інституті (нині – Донецький національний університет імені В. Стуса, м. Вінниця). З 1932 по 1934 р. навчався на соціально-економічному факультеті цього ж інституту. Після закінчення закладу вищої освіти в 1934 р. 29-річного фахівця було призначено директором та вчителем семирічної школи на керамічному заводі ім. К. Є. Ворошилова Ольгинського району Сталінської області (нині – смт Ольгинка Волноваського району Донецька області, окупований російськими загарбниками 11 березня 2022 р.). Наступного 1935 р. перспективний фахівець вирішив продовжувати навчання та вступив на шкільний факультет Комуністичного педагогічного інституту імені Н. К. Крупської (нині – Російський державний педагогічний університет ім. О. І. Герцена, РФ). Після закінчення столичного вишу восени 1939 р. був призначений заступником директора з навчальної роботи та викладачем педагогіки в Новомосковському учительському інституті. З початком німецько-радянської війни з серпня по листопад 1941 р. перебував у лавах Червоної армії. У районі Градизьк – Чернобай був важко контужений. У період фашистської окупації з грудня 1941 по вересень 1943 рр.

перебував у рідному селі Слободка. Після повернення советської влади на Чернігівщину у вересні 1943 р. був призначений завідувачем відділу народної освіти Менського району Чернігівської області. 22 листопада 1943 р. на місяць був призначений на посаду викладача психології в Ніжинському педагогічному інституті імені М. Гоголя (нині – Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). З травня 1944 по серпень 1945 рр. перебував у лавах Червоної армії. Був нагороджений медаллю «За відвагу» та «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». Після демобілізації в серпні 1945 р. був призначений заступником директора з навчальної роботи та викладачем педагогіки Слов'янського учительського інституту (нині – Донбаський державний педагогічний університет).

Відповідно до наказу № 1586 заступника Міністра освіти Української РСР від 10 серпня 1948 р. Я. К. Салтан був переведений на посаду старшого викладача педагогіки Глухівського учительського інституту. За два тижні досвідченого 43-річного фахівця було призначено 26 серпня 1948 р. на посаду в. о. завідувача кафедри педагогіки та психології. У 1949 р. він закінчив аспірантуру. А 3 серпня 1952 р. Яків Кирилович захистив дисертацію на тему «"Правила для учнів" у системі виховання свідомої дисципліни у I – IV класах радянської школи» на здобуття звання кандидата педагогічних наук. Як результат, науковець із науковим ступенем з 1 вересня 1952 р. працював протягом року на посаді завідувача відділу мови та літератури [12, с. 2, 14; 49, с. 313].

1 вересня 1952 р. до Глухівського інституту було переведено весь склад Конотопського учительського інституту. На чолі українського відділу мовно-літературного факультету в 1952 році перебував **Іван Васильович Заїка** (1902–1952). Напередодні окупації Глухівщини в серпні 1941 р. він був переведений до Глухова з посади заступника директора Конотопського державного учительського інституту з навчально – наукової частини. У вересні 1941 р. евакуювався, але родина лишилася в Глухові. Сам дістався на Донбас до брата, працював у Скотоватській залізничній школі. Отримав заборону на подальшу евакуацію від Ясинуватського РВК та був мобілізований. У жовтні 1941 р. потрапив в оточення на Донбасі, два роки перебував на окупованій території. Йому дивом удалося

пробратися до родини на до с. Воздвиженське (нині – Шосткинський район Сумської області). Від запропонованої посади директора школи відмовився, працював чорноробочим у саду. З серпня 1943 по червень 1945 рр. перебував у лавах Червоної армії. 1945 року повернувся до Конотопського державного учительського інституту на посаду заступника директора з науково-навчальної частини. У зв'язку з об'єднанням Конотопського та Глухівського учительських інститутів 1 вересня 1952 р. був призначений завідувачем мовно-літературного відділу Глухівського державного учительського інституту. Передчасно помер 3 листопада 1952 р. [6, с. 21, 32; 47, с. 106–107].

До 28 серпня 1953 р. філологічний факультет очолював згаданий нами раніше Яків Кирилович Салтан. Сам факультет було ліквідовано 11 серпня 1955 р., а студентів, викладачів та матеріальну базу до 1 вересня цього ж року було переведено до Полтавського державного педагогічного інституту. Із 3 вересня 1955 р. відповідно до наказу Міністра освіти УРСР від 12 серпня 1955 р. № 317 відбулося вже чергове (після вересня 1954 р.) скорочення штатів у зв'язку «з реорганізацією Глухівського учительського інституту та зменшенням навчальних годин по кафедрі мови» [7, арк. 105; 47, с. 105]. Натомість у вересні 1955 р. був створений факультет мови і літератури з українським та російським відділенням.

У 1956–1959 рр. Глухівський педагогічний інститут зазнав суттєвої реорганізації, у результаті якої були ліквідовані всі факультети. Зокрема, філологічний факультет був переведений до Полтавського педагогічного інституту [1, с. 21, 150].

У 1956 р. при Глухівському педагогічному інституті був відкритий факультет педагогіки і методики початкової освіти, який як єдиний факультет (до 1972 року) готував учителів початкових класів. У 1972 р. було відкрито новий (другий) факультет – загальнотехнічний [1, с. 151; 50, с. 89-91].

У 1989 р. у Глухівському державному педагогічному інституті було створено перший на Глухівщині осередок Товариства української мови імені Тараса Шевченка. Прийнятий 28 жовтня 1989 р. Верховною Радою УРСР Закон УРСР «Про мови в Українській РСР», який у статті 28 визначив, що навчання «у вищих навчальних закладах провадиться українською мовою», поставив питання про відновлення історичної справедливості в

утвердженні інституту як дійсно українського закладу вищої педагогічної освіти [34, с. 143–144].

Наказом по Міністерству народної освіти Української РСР «Про призначення т. Куриленка В. М.» № 695-К від 28.11.1990 р. за підписом міністра І. А. Зязюна ректором Глухівського державного педагогічного інституту імені С. М. Сергєєва-Ценського був призначений Володимир Михайлович Куриленко (1948–2012), порядком переводу з посади доцента кафедри української мови Рівненського педінституту з 28 листопада 1990 р. з позачерговим наданням житлової площі на підставі рішення ради Глухівського педінституту від 30.10.1990 р. П. 2 наказу був затверджений головою вченої ради ГДПІ, а п. 3 - «проректору по навчальній роботі т. Волосу М. П. здати, а т. Куриленку В. М. прийняти справи інституту». Згідно з п. 4 наказу «Для прийому-передачі справ призначити комісію у складі: Куриленко В. М. – ректор інституту, Волос М. П. – проректор по навчальній роботі, Горбенко О. І. – проректор по заочній освіті, Карпенко П. М. – проректор по АГР, Москаленко В. Ф. – головний бухгалтер, Ігнатенко В. П. – начальник відділу кадрів. Прийом справ провести за станом на 28.11.1990 року. Акт передачі справ подати міністерству до 10.12.1990 року» [10, с. 110; 37, с. 76–77].

У цьому ж 1990 р. викладачі та студенти Глухівського вишу склали ядро міськрайонного товариства української мови імені Тараса Шевченка, яке згодом стало іменуватися «Просвіта». Головою товариства було обрано ректора педінституту В. М. Куриленка. Просвітяни провели значну роботу з відродження рідної мови і культури на Глухівщині [34, с. 144–145; 48].

Значну роль у вихованні студентської молоді відігравав у цей період музей історії інституту, створений Іваном Михайловичем Ляшком (1921 – 2014) [4, с. 116–117; 46].

У період розгортання державотворчих процесів у педагогічному інституті значно поживавилася робота з народознавства і краєзнавства. Поштовхом до неї була підготовка до святкування 1000-річчя від заснування Глухова. Викладачі та студенти займалися збиранням історичних відомостей про рідний край, діалектологічними дослідженнями, описом народних звичаїв і обрядів. Зібрана інформація

концентрувалася в кабінеті народознавства й використовувалася в навчально-виховному процесі. Важливими етапами цієї роботи було проведення міжвузівських науково-практичних конференцій «Історико-культурна спадщина Глухівщини» у 1992 р. та «Використання народознавчого, краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі» у 1993 р. [34, с. 145–146].

Значну роботу в цьому напрямі проводили викладачі кафедри суспільних наук (кандидат історичних наук, доцент Микола Павлович Стожок (1923–2003), доцент Валерій Іванович Белашов (1949–2022), Віктор Володимирович Заїка (1957–2020), кандидат філософських наук, доцент Мечислав Йосипович Заремський (1951–2022)), кафедри української мови і літератури (кандидат педагогічних наук, доцент Валентина Антонівна Каліш, кандидат педагогічних наук Олена Миколаївна Семеног, Микола Петрович Гурець та багато ін.). 8–9 вересня 1992 р. на базі інституту був проведений масштабний науковий захід – розширений пленум наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» за участі провідних мовознавців Національної академії наук та закладів вищої освіти України [2; 5; 13, с. 7–10; 15, с. 72–73; 17, с. 29–32; 21, с. 18–19; 23, с. 77–78; 24; 25, с. 37–38; 26, с. 147; 29, с. 141–142; 30; 32, с. 100–101; 34, с. 142–143; 40, с. 247–248, 41; 59; 60; 63].

Новітня історія навчально-наукового інституту філології та історії. У червні 1998 р. керівництвом Глухівського державного педагогічного інституту за ректорства кандидата філософських наук, доцента Володимира Федоровича Чирви було порушене клопотання перед Міністерством освіти і науки України про відкриття філологічного факультету. Він почав функціонувати з 17 серпня 1998 р. на базі факультету підготовки вчителів початкових класів, який готував фахівців за спеціальністю «Учитель початкових класів та української мови і літератури». На новому факультеті здійснювалася підготовка фахівців за спеціальністю «Українська мова і література» [1, с. 24, 151; 34, с. 142–143; 38; 65].

Очолив факультет з 5 вересня 1998 р. (спочатку як виконувач обов'язків декана, а з 30 жовтня 1998 р. як обраний на посаду декана) кандидат філологічних наук, доцент **Володимир Михайлович Куриленко** (1948–2012). За час роботи в закладі вищої освіти Глухова з року 100-річчя вишу він пройшов шлях від асистента до декана факультету,

zareкомендував себе як творчий науковець, прекрасний педагог, здібний організатор і керівник педінституту. В. М. Куриленко – уродженець с. Тальки Новоград-Волинського району Житомирської області, у 1970 р. закінчив філологічний факультет (відділення української мови та літератури) Житомирського державного педагогічного інституту. У 1985 р. він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. З 1986 р. – доцент по кафедрі мов і літератури. Мав галузеві нагороди: «Заслужений працівник освіти України» – Указом Президента України «Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня української писемності та мови» № 1000/2008 від 05.11.2008 р. [10, с. 16, 27–29, 34–35; 24]; Знак міністерства освіти і науки України «За наукові досягнення» (наказ № 341 від 17.05.2006 р., посвідчення № 424-к) [9, с. 13]; Почесна грамота міністерства освіти і науки України за багаторічну сумлінну працю, вагомий особистий внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів, плідну науково-педагогічну діяльність № 100483, міністр С. М. Ніколаєнко [10, с. 14, 65–66, 69, 80–83].

У зв'язку з реорганізацією 1999 р. кафедри української мови і літератури на факультеті було створено дві кафедри: української мови і методики її викладання (завідувач – кандидат педагогічних наук, доцент Валентина Олексіївна Собко) та кафедру української літератури і методики її викладання (завідувач – кандидат педагогічних наук Олена Миколаївна Семенов) [1, с. 151; 24].

1 липня 2001 р. на базі факультету було створено **філологічний факультет** Глухівського державного педагогічного університету за ректорства Олександра Івановича Курка у зв'язку з підготовкою фахівців за двома спеціальностями – «Українська мова і література» та «Мова і література (англійська)». Наш структурний підрозділ очолював і надалі Володимир Михайлович. 17 серпня 2002 р. нова реорганізація – **факультет української мови та літератури** [6, с. 69, с. 80–83]. У листопаді 2002 р. лекційні аудиторії та навчальні лабораторії факультету української мови та літератури (разом із природничим) були розміщені в новому університетському корпусі № 7 (колишній лабораторний корпус Науково-дослідного інституту луб'яних культур УААН), загальною площею 5 тис. квадратних метрів. Володимир Михайлович разом із фахівцями

деканату та викладачами факультету активно оновлювали матеріальну базу та адаптували освітній процес до нових умов великих аудиторій та збільшення кількості здобувачів вищої освіти. З 14 лютого 2006 р. В. М. Куриленко наказом по університету № 10-К від 17. 02. 2006 р. був звільнений з посади декана філологічного факультету за власним бажанням [6, с. 42].

У 2006 р. факультет очолила кандидат педагогічних наук, доцент **Любов Василівна Лучкіна-Загородня** (1964 р. н.) – випускниця Глухівського державного педагогічного інституту імені С. М. Сергєєва-Ценського за спеціальністю «Педагогіка і методика початкового навчання». 29 листопада 2000 р. захистила дисертацію на тему «Формування мовленнєвої культури майбутніх учителів загальнотехнічних дисциплін». У 2003 р. отримала вчене звання доцента кафедри української мови. У 2004 р. здобула другу вищу освіту за спеціальністю «Педагогіка і методика середньої освіти. Українська мова і література» та одержала диплом з відзнакою; кваліфікація – вчитель української мови і літератури, світової літератури. Очолювала структурний підрозділ до березня 2021 р. Нагороди та відзнаки: знак «Відмінник освіти» (2004), іменний годинник від Президента України (2009), грамоти Управління освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації, Глухівської міської ради [58].

Заступником декана факультету української мови та літератури, зокрема, з 20 листопада 2006 по 30 вересня 2008 рр. працювала кандидат педагогічних наук (2008) Ольга Павлівна Садовнікова (дівоче – Бірюк) (1973 р. н.) – старший викладач кафедри української мови. У 1996 р. вона закінчила з відзнакою Глухівський державний педагогічний інститут за спеціальністю «Учитель початкових класів, української мови та літератури». Після закінчення аспірантури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова у 2008 р. вона захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання української мови [11, с. 13, 18, 26].

Підготовку вчителів української мови і літератури, англійської мови та зарубіжної літератури для загальноосвітніх шкіл багатьох регіонів України здійснювали кафедри української мови і методики її викладання (завідувач кандидат педагогічних

наук, доцент Валентина Антонівна Каліш); української літератури і методики її викладання (завідувач кандидат педагогічних наук Людмила Олександрівна Базиль), іноземних мов та методики викладання (завідувач доктор педагогічних наук, професор Наталія Арсенівна Пашківська), зарубіжної літератури (завідувач доктор педагогічних наук, професор Галина Йосипівна Давиденко). Ґрунтовна фахова підготовка велася не лише в базовому закладі вищої освіти, а й на навчально-консультаційних пунктах (м. Могилів-Подільський Вінницької обл., м. Бар Вінницької обл., м. Кременчук Полтавської обл., м. Севастополь АР Крим) [1, с. 151].

У 2009 р. на базі кафедр української мови та методики її викладання та української літератури та методики її викладання утворено кафедру української мови і літератури як випускову (завідувач доктор філологічних наук, професор Анатолій Олександрович Новиков) [1, с. 151]. Із 2010 р. на реорганізованому філологічному факультеті функціонували кафедри української мови та методики її викладання; кафедра української, зарубіжної літератури та методики викладання; іноземних мов та методик викладання [1, с. 151; 35, с. 15–18, 21].

У 2011 р. на базі факультету було створено Навчально-науковий інститут гуманітарної освіти у зв'язку з ліцензуванням напряму підготовки «Історія» за ініціативи доктора історичних наук, професора О. І. Курка – ректора Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Підготовку бакалаврів за спеціальністю «Історія» здійснювала кафедра історії, правознавства та методики навчання (завідувачі доцент Валерій Іванович Белашов, кандидат історичних наук Ярослав Миколайович Гирич та доктор історичних наук, професор Вікторія Іванівна Абакумова) [1, с. 151; 2, с. 7–11; 5, с. 8–9; 21, с. 19–21; 62; 63].

У травні 2015 р. Навчально-науковий інститут гуманітарної освіти реорганізовано у **факультет філології та історії** [1, с. 151]. Станом на 2019 р. на факультеті здійснювалася підготовка фахівців за спеціальностями:

014

.01 Середня освіта (Українська мова і література) за освітніми ступенями «Бакалавр», «Магістр». Випускова кафедра – кафедра української мови, літератури та методики навчання (завідувач

доктор філологічних наук, професор Анатолій Олександрович Новиков);

014

.02 Середня освіта (Мова і література (Англійська)) за освітніми ступенями «Бакалавр» «Магістр». Випускова кафедра – кафедра іноземних мов та методики викладання (завідувач доктор пед. наук, професор Наталія Миколаївна Лавриченко);

014

.03 Середня освіта (Історія) за освітніми ступенями «Бакалавр», «Магістр», «Доктор філософії». Випускова кафедра – кафедра історії, правознавства та методики навчання (завідувач доктор історичних наук, професор Вікторія Іванівна Абакумова) [1, с. 151; 35, с. 17–19; 57, с. 11–12].

Ефективну підготовку студентів за означеними спеціальностями на факультеті здійснювали 36 викладачів: 4 професори; 18 кандидатів наук, доцентів; 13 кандидатів наук, старших викладачів; 2 асистенти [1, с. 152].

У 2019 р. на факультеті навчалося близько 600 студентів за денною та заочною формами навчання. Упродовж усього періоду становлення й розвитку факультету відбувається тісна співпраця із закладами вищої освіти (Сумським державним педагогічним університетом ім. А. С. Макаренка, Інститутом філології та журналістики Херсонського державного університету, Східноукраїнським національним університетом імені В. Даля, факультетом української філології та літературної творчості імені А. Малишка НПУ ім. М. П. Драгоманова), із відділами освіти, загальноосвітніми навчальними закладами, педагогічними училищами та коледжами Сумщини. Факультет здійснює співпрацю з відділом навчання української мови та літератури Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України з питань підготовки науково-педагогічних кадрів для факультету, спільної участі в презентації та рецензуванні нових підручників, розроблених науковими співробітниками відділу навчання української мови та літератури тощо.

Кращі студенти факультету впродовж літа традиційно працювали в мовних таборах країн Європи; брали участь у міжнародних програмах Work and Travel (США), Soziales Jahr (Німеччина), Au-pair (Німеччина). У межах програми академічного обміну, започаткованого проєктом мобільності Erasmus+, відбувається академічний обмін студентами-філологами,

викладачами факультету, які проходять стажування в університеті Афьон Кокатепе (Туреччина). Навчальна робота на факультеті тісно поєднується з науковою та позанавчальною. Нагородою за високі успіхи студентів є іменні стипендії Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, голови Сумської облдержадміністрації.

Студенти мають змогу публікувати власні наукові дослідження в щорічному збірнику наукових праць, беруть участь у багатьох конкурсах та олімпіадах, творчих фестивалях (Всеукраїнські фестивалі «Весняна хвиля», «Барви осені» тощо). З 2000 р. на факультеті функціонує студентська літературна студія «Слово», видаються збірки поезій, проводяться зустрічі з цікавими людьми.

Оперативне вирішення питань з організації освітнього процесу, методичної, наукової, організаційної, виховної і профорієнтаційної роботи на факультеті здійснює деканат. Практично півтора десятиліття факультет та навчально-науковий інститут філології та історії очолювала кандидат педагогічних наук, доцент **Любов Василівна Лучкіна** [1, с. 152].

Після закінчення двох п'ятирічних термінів плідної роботи Любові Василівни на чолі факультету та інституту, що обмежені законодавчо, 1 квітня 2020 р. Навчально-науковий інститут філології та історії очолила кандидат історичних наук, доцент **Олена Анатоліївна Чумаченко** (1973 р. н.). Вищу освіту здобула в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Історія». Захистила кандидатську дисертацію на тему «Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала» за спеціальністю 07.00.01 – Історія України, працювала директором інституту Університету імені Бориса Грінченка. У 2020–2023 рр. була авторкою та академічним координатором проекту (програми) Еразмус+ Модулі Жана Моне «Європейська політична інтеграція: історична ретроспектива та сучасність» 621046-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE, робочої групи (модуль Жана Моне 621046-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE). Досліджує питання історії Європейського Союзу в міжнародних відносинах. Є автором понад 50 публікацій наукового та навчально-методичного характеру. У цей час відбулися успішні акредитації аспірантури кафедри історії, правознавства та методики навчання освітньо-наукової програми «Історія та археологія» (гарант програми О. А. Чумаченко), а

також ОПП Середня освіта (Мова та література (англійська) фахівцями кафедри іноземних мов та методики викладання. Більшість часу майже п'ятирічного періоду керівництва інститутом Олени Анатоліївни припали на період карантинних обмежень унаслідок розповсюдження Covid-19 та значних трансформацій і змін унаслідок повномасштабного російського вторгнення росії в Україну з лютого 2022 р. У жовтні 2024 р. О. А. Чумаченко вступила до докторантури Університету Григорія Сковороди в Переяславі за спеціальністю «Історія та археологія».

13 вересня 2024 р. директором Навчально-наукового інституту філології та історії було призначено доктора педагогічних наук, доцента Андрія Петровича Гриценка (1976 р. н.), який з вересня 2021 р. очолював кафедру історії, правознавства та методики навчання університету. Має 25-річний досвід практичної діяльності в закладах загальної середньої освіти, зокрема, понад 4 р. на посаді директора навчально-виховного комплексу та понад десятиліття – заступником директора з навчально-виховної роботи. У жовтні 2015 р. в Інституті педагогіки НАПН України захистив кандидатську дисертацію на тему «Формування у старшокласників умінь використовувати інформаційні ресурси». Після закінчення докторантури при Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова у квітні 2021 р. у Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка захистив докторську дисертацію на тему «Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів історії у процесі фахової підготовки». Автор понад 170 наукових публікацій та близько 90 статей з методики викладання історії в закладах загальної середньої освіти та фахової підготовки майбутніх учителів історії в закладах вищої освіти. Окрім того, А. П. Гриценко підготував 25 навчальних посібників (серед них – електронні) та монографій, а також близько 40 навчально-методичних посібників для самостійної роботи здобувачів вищої освіти та дистанційного навчання.

Організаційну роботу зі студентами денної та заочної форм навчання здійснюють провідні фахівці деканату Навчально-наукового інституту філології та історії. Весь період існування цього структурного періоду (до березня 2020 р.) забезпечувала організацію освітнього процесу студентів заочної форми навчання провідний фахівець Людмила Дмитрівна Поповченко та фахівець

І категорії Анастасія Сергіївна Ахромєєва. Провідним фахівцем деканату інституту вже багато років працює Оксана Миколаївна Мамаєва.

Мета діяльності Навчально-наукового інституту – забезпечення інтеграції діяльності учасників освітнього процесу до світового освітнього, наукового та культурного простору; започаткування та розвиток взаємовигідного співробітництва із зарубіжними закладами вищої освіти, міжнародними організаціями, програмами тощо, здійснення міжнародного співробітництва за різними напрямками [1, с. 152–153].

Наразі в Навчально-науковому інституті філології та історії здійснюється підготовка фахівців двох галузей: 01 Освіта/Педагогіка (спеціальність 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)) на трьох рівнях вищої освіти та 03 Гуманітарні науки (спеціальність 032 Історія та археологія) денної та заочної форм навчання. На першому (бакалаврському) рівні вищої освіти: Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова), Середня освіта (Українська мова і література), Середня освіта (Мова і література (Англійська))», Середня освіта (Історія та громадянська освіта). На другому (магістерському) рівні вищої освіти: Середня освіта (Українська мова і література), Середня освіта (Мова і література (Англійська))», Середня освіта (Історія та громадянська освіта), а також Історія. На третьому (освітньо-науковому) рівні: Історія та археологія.

Ефективну підготовку студентів за означеними спеціальностями в Навчально-науковому інституті наразі здійснюють 28 викладачів: 4 доктори наук, професори; 1 доктор наук, доцент; 11 кандидатів наук, доцентів; 8 кандидатів наук, старших викладачів; 4 асистенти.

З 2020 р. студентським директором на громадських засадах працював здобувач ОПП Середня освіта (Історія) Антон Зенченко. У червні 2024 року студентським директором було обрано здобувачку освіти ОПП «Середня освіта (Українська мова і література)» Анастасію Ананьєву. Заступник студентського директора – Максим Скоробагатий (33-УА група), голова наукового сектору – Вікторія Митько (61-У група), голова навчального сектору – Анастасія Колесник (40-15 УА група), голова культурно-масового сектору – Софія Бикова (14-І група), голова волонтерського сектору – Аліна Демченко (33-УА група).

У Навчально-науковому інституті наразі функціонує три випускові кафедри: кафедра української мови, літератури та методики навчання (завідувач – доктор педагогічних наук, професор Наталія Валеріївна Гоголь), кафедра іноземних мов та методики викладання (завідувач – кандидат філологічних наук, доцент Дмитро Анатолійович Марєєв), кафедра історії, правознавства та методики навчання (завідувач – кандидат історичних наук, доцент Олена Анатоліївна Чумаченко), функціонує аспірантура та здійснюються захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань «Гуманітарні науки» (спеціальність 032 Історія та археологія).

Список використаної літератури та джерел

1. Альманах університетської слави: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (1874-2019) / Гол. редактор О. І. Курок. Суми : ПВП «Видавничий дім «Еллада», 2019, 195 с.

2. Белашов Валерій Іванович: життєпис, наукова і педагогічна діяльність: до 75-річчя від дня народження / Укладачі: А. П. Гриценко, О. А. Чумаченко. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2024. 77 с. : фото. («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»).

3. Белашов В. І. Історіографічна традиція та джерельна база вивчення історії педагогічного університету імені Олександра Довженка (1874 – 2014 рр.). *Історичні студії історичного прогресу*: збірник наукових статей. Вип. 2. Глухів, 2014. С. 39-51.

4. Белашов В. І. Ляшко Іван Михайлович: людина, педагог, дослідник. *Історичні студії суспільного прогресу* : електронний науковий журнал / [редкол. : Курок О. І. (гол.), Гирич Я. М. (заст. гол.), Крижанівський В. М. (відп. ред.)]. 2014. Випуск І. С. 116 – 117. URL: <http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/19.pdf> (дата звернення: 23.03.2023).

5. Валерій Іванович Белашов (1949 - 2022) : біобібліогр. покажчик / Керівник вид. проекту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко, С. П. Жукова, О. А. Чумаченко, О. Ф. Белашова. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 68 с. : фото. («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»). URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1959> (дата звернення: 10.11.2023).

6. Відомчий архів Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (далі – ВА ГНПУ). Особова справа викладача (далі – ОСВ) Заїки І. В., 49 аркушів (далі – арк.).

7. ВА ГНПУ ОСВ Жуйкової М. І., 145 арк.

8. ВА ГНПУ ОСВ Ковміра Ю. О., 49 арк.

9. ВА ГНПУ ОСВ Ковтуненка А. О., 33 арк.

10. ВА ГНПУ ОСВ Куриленка В. М., 126 арк.

11. ВА ГНПУ ОСВ Садовнікової О. П., 47 арк.
12. ВА ГНПУ ОСВ Салтана Я. К., 23 арк.
13. Віктор Володимирович Заїка (1957-2020) : біобібліогр. покажчик / керівник вид. проекту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко, О. Я. Заїка. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 60 с. : фото. («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»). URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1957> (дата звернення: 11. 04. 2024).
14. Гирич Я. М. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952 – 1991 рр.» (літери «П, Р, Т, У, Ф, Ц, Ч, Я»). *Історичні студії суспільного прогресу*. 2017. Вип. 5. С. 180-217. URL: <http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/020hyrbio05.pdf> (дата звернення: 23.03.2023).
15. Голуб А. Віктор Заїка – видатна особистість у історії міста Глухова Сумської області. «*Глухівські історико-філософські читання*»: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 71-74. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2919> (дата звернення: 11. 04. 2024).
16. Григорій Львович Сапітон (1901-1954) : біобібліогр. покажчик до 70-річчя від дня смерті / керівник вид. проекту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2024. 48 с. : фото. («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»).
17. Гриценко А. Глухівський дослідник срібного віку Віктор Заїка. «*Глухівські історико-філософські читання*»: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 28–33. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2905> (дата звернення: 11. 04. 2024).
18. Гриценко А. П., Колієнко А. А. Глухівський учительський інститут: філософські засади заснування та функціонування. *Культурологічний альманах* 2023. № 2. С. 157–162. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.21> (дата звернення: 11. 04. 2024).
19. Гриценко А. Директорство Григорія Сапітона у Глухівському учительському інституті. «*Глухівські історико-філософські читання*»: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова та ін.]. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 24–28. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2904> (дата звернення: 11. 04. 2024).
20. Гриценко А. П., Курок О. І. До питання періодизації історії Глухівського державного педагогічного інституту на рубежі ХХ-ХХІ століть. *Освіта і наука ХХІ століття* : матеріали звітної наук.-практ. конф. викладачів. (м. Глухів, 4 трав. 2022 р.). 2022. С. 48-49.
21. Гриценко А., Голуб А. Історична школа «Глухівського періоду в історії Гетьманщини» В.І. Белашова. «*Глухівські історико-філософські*

читання»: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 16-21. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2902> (дата звернення: 11. 04. 2024).

22. Гриценко А. П. Історія впровадження методики використання інформаційних ресурсів у практику навчання історії у вітчизняних школах на рубежі XIX-XX ст. *Сіверщина в історії України*. Зб. наукових праць. Вип. 7. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2014 С. 249 – 252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2014_7_62 (дата звернення: 11. 04. 2024).

23. Гриценко А. Краєзнавча діяльність історика Віктора Заїки. *Перші краєзнавчі читання в пам'ять професора Лева Баженова*: Матеріали всеукр. наук.-практ. конференції (м. Хмельницький, 02 червня 2023 р.) / [редкол.: Ю. В. Телячий (гол.), Н. І. Сарай (заступник гол.), С. В. Маркова (заступник гол.) та ін.]. Хмельницький : ХКТЕІ, 2023. С. 76–79.

24. Гриценко А. П. Матеріали до біобібліографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952–1991 рр. (Доповнення)». / керівник вид. проекту О. І. Курок; уклад.: А. П. Гриценко. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2024. 48 с. : фото. («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»).

25. Гриценко А. Наукова діяльність Миколи Павловича Стожка. «Глухівські історико-філософські читання»: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 36–40. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2909> (дата звернення: 11. 04. 2024).

26. Гриценко А. П. Некрологи. Пам'яті Віктора Володимировича Заїки. *Сіверянський літопис*. 2023. № 6. С. 147. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/413/356> (дата звернення: 11. 04. 2024)

27. Гриценко А. Пам'яті Григорія Львовича Сапітона (1901–1954) – директора Глухівського учительського інституту. *Сіверянський літопис* : науковий журнал. 2024. № 3 (177). С. 172.

28. Гриценко А. П., Колієнко А. А. Особливості викладання історії та релігійного виховання в Глухівському учительському інституті (1874–1917 рр.). *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 3. С. 119-125. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.16> (дата звернення: 11. 04. 2024).

29. Гриценко А. Пам'яті Валерія Івановича Белашова (1949–2022). *Сіверянський літопис*, 2023. № 3. С. 141–142. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/353/299> (дата звернення: 10.11.2023).

30. Гриценко А. Пам'ять про дослідника «Глухівського періоду в історії Гетьманщини» [До річниці смерті Валерія Белашова]. *Сумський історичний портал*. 2023. 9 серпня. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9745-hrytsenko-andrii-pamiat-pro-doslidnyka-hlukhivskoho-periodu-v-istorii->

hetmanshchyny.html?fbclid=IwAR0ELH4YrVwErzfiSgXUfei8osIamO1qS3E9AwzC8e1nDbmF-ZIFz9h1Aww (дата звернення: 10.11.2023).

31. Гриценко А. П., Ащаулова Т. А. Порівняльна характеристика соціального статусу та рівня життя викладачів Глухівської чоловічої гімназії та Глухівського учительського інституту в 1870-х – 1900-х роках. *Сумський історико-архівний журнал*. 2022. № XXXIX. С. 26 - 32. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2022.i39.p.25 (дата звернення: 11. 04. 2024).

32. Гриценко А. Постать видатного глухівського філософа Мечислава Заремського. «*Глухівські історико-філософські читання*»: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова та ін.]. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 99–103. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2929> (дата звернення: 11. 04. 2024).

33. Гриценко А. П., Чумаченко О. А., Прокопчук В. С. Початковий період кампанії ліквідації неписьменності на Сумщині у 20-х роках ХХ ст.: агітація за грамотність, заохочення до навчання та ідеологічний чинник (за документами Державного архіву Сумської області). *Сумський історико-архівний журнал*. 2022. № XXXVIII. С. 48-56. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/88629> (дата звернення: 11. 04. 2024).

34. Гриценко А. П. Розвиток Глухівського педагогічного інституту у 1990-х роках. *Сіверщина в історії України*: збірник наукових праць. 2022. Вип. 15. С. 140–147. URL: https://nz-hlukhiv.com.ua/wp-content/uploads/sivershuna/sivershuna_2022.pdf (дата звернення: 10.11.2023).

35. Гриценко А. П., Курок О. І. Традиція проведення науково-практичних конференцій з історії у Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування*: збірник наукових праць / [редкол.: А. П. Гриценко, голова; Н. М. Ткаченко, А. А. Голуб, М. В. Мінченко, С. О. Мисник, Н. М. Петренко]. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 2. С. 13–22. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2224> (дата звернення: 11. 04. 2024)

36. Гриценко А. П. Святкування 50-річчя від дня створення Глухівського учительського інституту у 1924 році. *Наука та освіта в умовах війни*: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» : матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти (розділ вища школа); (м. Глухів, 23-24 травня 2024 року), 2024. С. 49-52.

37. Гриценко А. П., Ащаулова Т. А. Управлінці Глухівського учительського інституту (1874-1991 рр.). *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації*: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (Суми, 8 – 9 грудня 2023 р.). У 2-х ч. Ч. 1. Суми : ФОП Цьома С.П., 2024. С. 75-79.

38. Гриценко В. Діяльність євреїв у глухівському педагогічному інституті. «Глухівські історико-філософські читання»: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А. П., голова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 84-88. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2924> (дата звернення: 11. 04. 2024).

39. Гриценко В. Постаць директора глухівського педагогічного технікуму Платона Горілого. «Глухівські історико-філософські читання»: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 94–96. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2927> (дата звернення: 11. 04. 2024).

40. До 70-річчя Валерія Івановича Белашова. *Історичні студії суспільного прогресу* : електронний науковий журнал / [редкол.: Курок О. І. (гол.), Чумаченко О. А. (заст. гол. ред.), Крижанівський В. М. (відп. ред.)]. 2019. Випуск VII. С. 246–250. URL: http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/do_70-richchya_valeriya_ivanovycha_byelashova.pdf (дата звернення: 23.03.2023).

41. Календар знаменних дат і подій історії Глухівщини: 2023 рік. Довідкове видання (електронне видання) / Автор-упорядник: Андрій Гриценко. Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. 78 с.: фото. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2484> (дата звернення: 11. 04. 2024).

42. Кириченко А. В. Історія Глухівського учительського інституту 1874 по 1924 роки : біобібліогр. покажчик до 150-річчя з часу заснування університету / керівник вид. проєкту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко; В.М. Крижанівський . Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2024. 48 с. : фото. («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»).

43. Крижанівський В. М. Викладачі Глухівського інституту (1874–1924 рр.). Біобібліографічний словник. Глухів ; Кропивницький : [Б. в.], 2017. 95 с.

44. Крижанівський В. М. Історія в системі навчальних дисциплін Глухівського учительського інституту (1874–1914 р.). *Сіверщина в історії України*. Збірник наукових праць – Київ-Глухів, 2017. Вип.10 С. 310-312.

45. Крижанівський В. М. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1924 – 1941 рр.». *Історичні студії суспільного прогресу*. Глухів, 2018. Вип. 6. С. 112–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2018_6_13 (дата звернення: 11. 04. 2024).

46. Крижанівський В. М. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952 – 1991 рр.» *Історичні студії суспільного прогресу*. 2014. Вип. 2. С. 99-112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2014_2_16 (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).

47. Крижанівський В. М. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного

університету ім. О. Довженка, 1952 – 1991 рр.» (літера «К»). *Історичні студії суспільного прогресу*. 2015. Вип. 3. С. 113 – 125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2015_3_16 (дата звернення: 11. 04. 2024).

48. Крижанівський В. М. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952 – 1991 рр.» (літери «Л, О»). *Історичні студії суспільного прогресу*. Глухів, 2016. Вип. 4. С. 149 – 158. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2016_4_16 (дата звернення: 11. 04. 2024).

49. Крижанівський В. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952 – 1991 рр.» (літери «С, Ш, Х, Ю»). *Історичні студії суспільного прогресу*. Глухів, 2017. Вип. 5. С. 311–333. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2017_5_23 (дата звернення: 11. 04. 2024).

50. Крижанівський В. М. Спогади родини Полярушів про Глухівський педагогічний інститут (1964 – 1972 рр.). *Історичні студії суспільного прогресу*. 2014. Вип. 1. С. 88-94. URL: <http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/14.pdf> (дата звернення: 23.03.2023).

51. Курок О., Гриценко А. Крижанівський В., Чумаченко О. Глухівський інститут в 1917–1924 рр.: між дерусифікацією та українізацією. *Сіверянський літопис*. 2023. № 1. С. 37–43. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.230105> (дата звернення: 11. 04. 2024).

52. Курок О. І., Гриценко А. П. Досвід формування професійної компетентності майбутніх учителів історії у Глухівському учительському інституті у 1874–1917 роках. *Сіверщина в історії України*. 36. наукових праць. Вип. 13. Київ – Глухів : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2020. С. 233–237.

53. Курок О., Гриценко А. Заснування Глухівського учительського інституту. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ*: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова, Чумаченко О.А., співголова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2022. Вип. 1. С. 19-23.

54. Курок, О., Гриценко, А., Прокопчук В. Ліквідація неписьменності 20-30-х років ХХ століття як соціальний та політичний проєкт радянської влади: філософський аспект. *Сумський історико-архівний журнал*. 2023. № XL. С. 12–18. URL: doi.org/10.21272/shaj.2023.i40.p.12 (дата звернення: 11. 04. 2024).

55. Курок О.І., Гриценко А. П. Організація фахової підготовки майбутніх педагогів у Глухівському учительському інституті у 1870-х роках. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2022. Вип. 50, № 3, Ч. 1 С. 12-24. URL : <https://drive.google.com/file/d/182VCBkC9-qYdkoz1j2mGgLebtmGkpLdo/view> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).

56. Курок О, Гриценко А. Славні ювілеї глухівського національного педагогічного університету в 2024 році. «Глухівські історико-філософські читання»: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова та ін.].

Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 11–15. <http://46.201.250.252/handle/123456789/2906> (дата звернення: 11. 04. 2024).

57. Курок О.І., Гриценко А.П. Традиції історико-філософської школи Глухівського університету: роль персоналій в її розвитку. *«Глухівські історико-філософські читання пам'яті Валерія Белашова, Мечислава Заремського, Віктора Заїки та Юрія Коваленка»*: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова, Чумаченко О.А., співголова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 1. С. 10-14.

58. Лучкіна-Загородня Любов Василівна. Офіційний сайт Навчально-наукового інституту філології та історії. URL: <http://nnifi.gnpu.edu.ua/luchkina-liubov/> (дата звернення: 11. 04. 2024).

59. Мечислав Йосипович Заремський (1951-2022) : біобібліогр. покажчик / керівник вид. проєкту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко, І. М. Заремська. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 48 с. : фото. («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»). URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1958> (дата звернення: 11. 04. 2024).

60. Микола Павлович Стожок (1923-2003) : біобібліогр. покажчик до 100-річчя з дня народження та 20-річчя з дня смерті / керівник вид. проєкту О. І. Курок ; уклад.: А. П. Гриценко. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 68 с. : фото. («Видатні імена та події Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка»). URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2182> (дата звернення: 11. 04. 2024).

61. Мошик І.В. Статут Глухівського педагогічного інституту 1920 р. *Сіверщина в історії України*: Зб. наук. пр. Київ: Глухів, 2021. Вип. 14. С. 263-268.

62. Пам'яткоохоронна робота в закладах загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник /укладачі: Прокопчук В. С., Гриценко А. П. Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. 146 с.: фото. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2066>

63. Прокопчук В. С., Гриценко А. П. Пам'яткоохоронна робота в закладах загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник: 2-ге видання: доповнене. Суми : ФОП Цьома С. П., 2024. 136 с.: фото.

64. Чирва В. Ф. Глухівський педінститут - найстаріший педвуз України. *Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ ст.)*. Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції (грудень 1996 р.). Київ, 1996. С. 77-79.

65. Чирва Володимир Федорович. *Книга педагогічної слави України*. URL: <http://kps-ua.net/2010/sumska/chirva-volodimir-fedorovich> (дата звернення: 15.04.2024).